

Ю. В. Чистякова, аспірантНаціонального університету «Одеська юридична академія»
вул. Піонерська, 2, Одеса, 65009, Україна

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЕМІОТИЧНОГО ПІДХОДУ В РАМКАХ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розглянуто евристичні можливості застосування семіотичного підходу в рамках порівняльно-правових досліджень. Застосування даного підходу розширит методологічний апарат порівняльно-правової науки та дозволить уникнути багатьох помилок під час проведення досліджень.

Ключові слова: порівняльне правознавство, семіотичний підхід, правовий знак, правовий код.

Актуальність теми дослідження. В сучасній юридичній науці визнаною аксіомою є твердження про необхідність розширення її методологічного арсеналу. Особливо важливим воно є для вітчизняної юриспруденції, яка протягом тривалого часу розвивалась виключно в рамках позитивізму на основі марксистсько-ленінської філософії, що зумовило обмеження методологічного апарату та призводило до мінімального рівня дискусій в рамках науки. На сьогоднішній день наукова юридична думка в Україні (а також в інших пострадянських країнах) позбавляється від наукового монізму й запроваджує широке вивчення та застосування різноманітних методологічних підходів до області права, хоча слід зауважити, що про повний відхід від радянської наукової доктрини говорити, на жаль, не можна, подеколи вона впроваджується на рівні підсвідомості. Процес збагачення методологічного арсеналу юридичної науки є тривалим, проте нагально необхідним та важливим. Яскравими прикладами такого процесу є широке коло досліджень присвячених використанню герменевтичного, аксіологічного, синергетичного, цивілізаційного, антропологічного та ін. підходів при дослідженнях правових питань.

Порівняльно-правова наука є тією областю юридичних знань, яка постійно перебуває в пошуку нових концептуальних підходів, що вплинули б позитивним чином на результати порівняльного дослідження правової матерії. Особливістю саме порівняльного правознавства є те, що предметом його дослідження є не окремі правові явища самі по собі, а взаємоз'язок, взаємодія, взаємопливі між правовими системами та їх складовими, тобто вся правова реальність вивчається як сукупність постійно взаємодіючих правових явищ [1, 89]. Окрім правові явища в рамках порівняльного правознавства виходять за рамки національної правової системи, тому вивчення їх у повному об'ємі значно ускладнюється. Широкий методологічний апарат дозволить вивчати правові явища більш грунтовно та глибоко, не обмежуючись їх поверхневими ознаками, що є дуже важливим для порівняльно-правової науки. Впровадження в методологію порівняльного правознавства семіотичного підходу є одним із кроків для її розширення.

Метою дослідження є аналіз інноваційних аспектів, які можуть бути привнесені в порівняльно-правові дослідження за умови використання семіотичного підходу.

Виклад основного матеріалу. Семіотичний підхід має досить тривалу історію, оскільки найперші його ідеї можна прослідкувати ще в Античності. Проте найбільшого його поширення та розробки було досягнуто на протязі ХХ сторіччя.

Семіотичний підхід суттєво збагачує та розширяє можливості традиційних методів дослідження, підвищуючи їх евристичні можливості [2, 8]. Він пропонує власний метод дослідження явищ правої реальності, який засновується на розробленому понятійному апараті семіотичної науки.

Широкого розповсюдження використання семіотичного підходу набуло в літературознавстві, культурології, мистецтвознавстві. Так, на території колишнього СРСР існувала потужна тартусько-московська семіотична школа на чолі з Ю. М. Лотманом, в рамках якої досліджувалась семіотичні аспекти різноманітних культурних явищ. Право, будучи одним із виявів культури, також може досліджуватись на за-садах семіотичного підходу, в рамках якого воно постає як складна багаторівнева знакова система. В сучасній вітчизняній науці не так багато комплексних досліджень з проблематики використання семіотичного підходу при дослідженні права загалом, та при порівняльно-правових дослідженнях зокрема. Одними з перших є роботи О. М. Балинської, О. В. Павлишини, О. К. Саркісова, Е. А. Тюгашева. Дослідивши широке коло робіт, які присвячені теоретичним основам семіотики, семіотичному дослідженню різних соціальних явищ таких авторів як А. А. Ветров, У. Еко, Ю. М. Лотман, Н. Б. Мечковская, Ч. Пірс, Г. Г. Почепцов, Ф. де Соссюр, С. Холл, Д. Чандлер та ін., видається можливим поширити застосування семіотичного підходу до права на аналогічних принципах, які вже впроваджені в гуманітарних науках. Так, Ю. М. Лотман, який дуже успішно впровадив семіотичний метод в літературознавстві, в призначенні для зарубіжного читача збірці своїх статей підкреслив, що семіотика з'являється перед нами як метод гуманітарних наук, що проникає в різні дисципліни і визначений не природою об'єкту, а способом його аналізу. Специфіка останнього задана самою природою гуманітарних дисциплін як текстових за визначенням. А текст — це є не дійсність, а матеріал для її реконструкції. Тому семіотичний аналіз документу завжди повинен передувати історичному, встановлення правил реконструкції дійсності за текстом — передувати самій реконструкції [3].

Однією з особливостей семіотичного аналізу, яка є важливою для порівняльного правознавства є те, що він завжди пов'язаний з виходом за рамки однієї знакової системи, тобто, по суті, він передбачає погляд на знакові системи, що пізнаються через інші знакові системи. Семіотика, як і порівняльне правознавство, вимагає від дослідника широкого світогляду, але саме це й призводить до результатів, що заслуговують на увагу [4, 397]. Сучасний семіотичний підхід, який засновується на структуралізмі Ф. де Соссюра, проте не обмежується ним, розглядає знаки та знакові системи з позиції їх інтертекстуальності (термін, введений в 1967 теоретиком постструктуралізму Ю. Кристевою для позначення загальної властивості текстів, що виражається в наявності між ними зв'язків, завдяки яким тексти (чи їх частини) можуть багатьма різноманітними способами явно або неявно посилатися один на одного [5, 48]). Це є вельми важливим для порівняльного правознавства, адже правові системи та їх елементи не існують ізольовано один від одного, як значалось вище, вони постійно взаємодіють. Інтертекстуальне дослідження права дозволить дослідити зв'язок не тільки різних правових явищ, а й побачити, яким чином на нього впливають інші неправові фактори, такі як релігія, політика, економіка, психологія (як особистісна так і масова) та ін. Всі суспільні сфери буття знаходяться в постійному зв'язку і подеколи між ними досить складно встановити чітку межу (наприклад, між правом та релігією, правом та мораллю), тому їх комплексне вивчення дозволить більш повно осiąгнути сутність кожного окремо та зрозуміти механізм функціонування суспільства в цілому. Семіотичний підхід, таким чином, дозволяє не тільки зосереджуватись на праві, а й вивчати його оточення, за допомогою чого право занурюється в історію та соціум і предстає не як закрита система, а як невід'ємна частина культури [6].

Методологія сучасної семіотики органічно в себе включає структурну лінгвістику, через що поширює лінгвістичне сприйняття комунікації на всі класи інформа-

ційних процесів в природі та культурі, в тому числі і на право, що дозволяє зрозуміти рух значень в спілкуванні та пізнанні: те, як виникають і як поширяються нові значення, як посилюються одні та гаснуть інші; як перетинаються різні значення, незважаючи на роздільність інформаційних каналів; як взаємодіють між собою та впливають один на одного різні семіотичні знакові системи. Семіотика дозволяє побачити спільні лінії в розвитку знакових систем. Ця суттєвий проблема є важливою для розуміння комунікативно-пізнавальної еволюції культури [4, 398] та права, як частини цієї культури. Таким чином, презумується комунікативна роль права, яке існує не само в собі в рамках однією держави, а взаємодіє з правом інших держав, крім того знаходиться в постійному зв'язку з іншими знаковими системами, що діють в суспільстві. Комунікативна функція права є дуже важливою, адже саме через неї воно здійснює свій вплив на інші суспільні відносини, які в свою чергу впливають на нього.

Структурний аналіз знаків є однією з головних складових семіотичного підходу. Він передбачає розгляд всіх знаків, в тому числі і правових знаків, та їх конструкцій з позиції єдності їх означаємої та означаючої частин. Означаємо — змістовна сторона знаку, що посилає до поняття або концепту («знак» зв'язує не річ і її назву, а поняття і його акустичний образ). Означаємо нерозривно пов'язане з означаючим і не може існувати без останнього. Означаюче — сторона знаку, яка сприймається чуттєво та відноситься до плану вираження (наприклад, акустичний образ, графічне зображення). Дослідження обох частин знаків дозволить більш суттєво прослідкувати різницю в функціонуванні правових знаків в рамках різних правових систем, тобто виділити загальне, особливе та одиничне як по відношенню до конкретного правового знаку, так і для всієї правової системи. Це дозволить уникнути багатьох помилок при здійсненні порівняльно-правових досліджень, адже правові знаки у разі використання семіотичного підходу розглядаються не поверхнево, тобто не тільки їх означаюча частина, що може привести до помилкового враження рівнозначності правового знаку в різних правових системах. Вивченю підлягає також і означаєма частина знаку, яка й містить у собі різницю сприйняття правового знаку в різних правових системах. Подібне вивчення правових знаків потребує широкої підготовки юриста-компаративіста, особливо в галузі іноземних мов, адже досить часто повністю зрозуміти особливість означаємої частини знаку можна основуючись на лінгвістичному «чутті» мови.

Особливо слід відмітити роль семіотичного підходу при діахронних порівняльно-правових дослідженнях. Він дозволяє прослідкувати внутрішню еволюцію правових знаків в історичному процесі їх функціонування, оскільки дуже рідко означаєма частина знаків є статичною на протязі сторіч. Зміна означаємої частини правових знаків зумовлюється соціальними, економічними та політичними змінами в суспільстві і не завжди відображається на означаючій частині знаку, яка може залишатись сталою.

Розглядаючи право як об'єкт вивчення за допомогою семіотичного підходу, ми його сприймаємо як текст (але не слід ототожнювати з текстом законів, в якості тексту тут ми розуміємо всю сукупність правових явищ та будь-яку форму закріплення права). Таким чином, ми передбачаємо, що даний текст певним чином закодований, презумпція закодованості входить в поняття тексту [7, 6]. Необхідно зазначити, що в рамках теорії семіотики немає єдиного трактування категорії «код». Найбільш успішним, на нашу думку, підходом в визначенні «коду» є позиція У. Еко, який запропонував термін S-код (або «семіотичний код»), суть якого полягає в тому, що будь-які висловлювання не просто організовані за певними правилами, але з різних позицій (наприклад, представників різних правових систем) вони можуть бути використані абсолютно протилежним чином. В такій інтерпретації «код» є дуже близьким до поняття «ідеологія» [8, 67]. Код рідної національної правової системи ми розуміємо на рівні підсвідомості та не потребуємо його роз'яснення.

А для розуміння коду чужої правової системи компаративісту доводиться виступати в ролі шифрувальника. Застосування семіотичного підходу, передусім пошуки коду для розшифровки тексту — завдання далеко не просте, в кожному окремо взятому випадку — особливе, проте, зрештою, методологічно віправдане [3]. Саме визначення коду правової системи та вивчення за його допомогою її права дозволяє в рамках порівняльного правознавства наочно продемонструвати множинність праворозуміння, адже для кожної національної правової системи такий код є унікальним. Таким чином, семіотичний підхід дозволяє успішно виконувати завдання порівняльного правознавства, які сформульовано Р. Давидом — ознайомлення з суспільствами, в яких відсутнє наше розуміння права, та допомагає перебороти вузькість юридичної науки, яка базується виключно на національному розумінні права, тобто використовує тільки код національної правової системи [9, 9–10].

Тут важливо зазначити, що як за допомогою коду правової системи пізнається її окремі правові знаки, так і за допомогою правових знаків правової системи пізнається її код. Складається ситуація аналогічна до герменевтичного кола (для розуміння цілого необхідно зrozуміти його частини, але для розуміння частин необхідно мати уявлення про ціле). Таким чином, досліджуючи окремі правові знаки правових систем, ми формуємо уявлення про код цих правових систем, визначаємо його особливості. Все це є вельми важливим в рамках порівняльно-правових досліджень, які направлені на паралельне вивчення кількох правових систем з обов'язковим виділенням характерних рис кожної з них. Так, визначивши конкретний специфічний елемент правової системи (правовий знак), ми багато в чому визначаємо і специфічні риси всієї правової системи, і в той же час специфічні риси всієї правової системи впливають на кожен її елемент.

Слід зазначити, що семіотичний підхід не використовується до об'єкту дослідження в порівняльному правознавстві в виключному порядку. Він завжди комбінується та поєднується з іншими методами та підходами, що дозволяє більш суттєво охарактеризувати порівнювані правові явища. Проте, слід погодитись з Ю. М. Лотманом, який підкреслював першочерговість застосування саме семіотичного підходу. Перш ніж аналізувати та оцінювати правове повідомлення, необхідно спочатку визначити, чому повідомляється саме так і таким чином, що замовчується чи недоговорюється. Для визначення правил реконструкції дійсності за текстом необхідно також визначити систему позатекстових зв'язків, загальнокультурний та ситуативний контекст [3]. Першочергове застосування семіотичного підходу може позитивно вплинути на результати впровадження інших методологічних підходів, наприклад, герменевтичного, аксіологічного та ін. Саме методологічний арсенал семіотики дозволяє вивчити внутрішню сутність правових явищ та прослідкувати їх зв'язок з іншими знаковими системами, що суттєво сприяє визначенням інших їхластивостей (проблем тлумачення права, ціннісної характеристики права та ін.). Важливим при цьому є те, що семіотичний аналіз правових знаків можна використовувати на підготовчій стадії здійснення порівняльно-правових досліджень, незважаючи на те, на яких методологічних засадах вони будуть здійснюватись. Дослідження правової реальності як знакової системи дозволить уникнути при подальшій роботі багатьох помилок та неточностей.

Висновки. Залучення семіотичного підходу до методологічного арсеналу порівняльного правознавства дозволить провадити дослідження в рамках цієї науки на якісно новому рівні. Порівняльне вивчення правової реальності через знакові системи передбачає як внутрішнє дослідження правових систем, так і визначення їх зв'язків з іншими знаковими системами, що, безумовно, дозволяє розкрити право в повній його соціальній значимості та продемонструвати його комунікативну роль. Порівняльне правознавство, вивчаючи всі явища правової реальності у їх взаємозв'язку, є комплексною науковою, що залучає величезні масиви інформації (причому не тільки правової). Структурний аналіз інформації за допомогою

семіотичного підходу дозволить уникати великої кількості помилок, неправильних ототожнень, синонімій та омонімій правових знаків, що використовуються в рамках різних правових систем та досліджуються порівняльним правознавством. Використання семіотичного підходу можливе разом з іншими методологічними підходами, що дозволить робити порівняльно-правовий аналіз комплексним та багатостороннім.

Література

1. Дамирли М. А. Сравнительное правоведение: актуальные проблемы эпистемологической само-рефлексии (некоторые критико-полемические размышления) / М. А. Дамирли // Порівняльне право-знавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. наук. ст. — 2006. — С. 88–99.
2. Макарихина О. А. Анализ и моделирование понятийной структуры терминов социально-гуманитарных наук : на примере термина «этнос»: Автoref. дис. ... канд. филос. наук: Специальность — 09.00.01 / Макарихина О. А. — Нижний Новгород, 2007. — 24 с.
3. Сахновский Е., Сахновский А. Семиотический метод в историческом исследовании: опыт конкретного применения / Е. Сахновский, А. Сахновский // Історична панорама: збірник наукових праць (ч. 1). — Чернівці, 2009. — 150 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10276.html>
4. Мечковская Н. Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений / Н. Б. Мечковская. — М., 2008. — 432 с.
5. Пьеge-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности: Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова; Н. Пьеge-Гро. — М.: Издательство ЛКИ, 2008. — 240 с.
6. Зайнетдинова Р. А. Ю. М. Лотман в контексте современной западной философии / Р. А. Зайнетдинова // Дискурс-Пи : Альманах. Вип. 7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://discourse-pt.ur.ru/discours7/zainetdinova.php>
7. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст — семиосфера-история / Ю. М. Лотман. — М., 1996. — 464 с.
8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. — М.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. — 432 с.
9. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В. А. Туманова / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 400 с.

Ю. В. Чистякова, аспирант

Национального университета «Одесская юридическая академия»
ул. Пионерская, 2, Одесса, 65009, Украина

ЭВРИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СЕМИОТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В РАМКАХ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены эвристические возможности применения семиотического подхода в рамках сравнительно-правовых исследований. Применение данного подхода расширит методологический аппарат сравнительно-правовой науки и позволит избежать многих ошибок во время проведения исследований.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, семиотический подход, правовой знак, правовой код.